

VIER VRAGEN OMTRENT DE STANDAARDISERING VAN DE VLAAMSE GEBARENTAAL

Myriam Vermeerbergen
Postdoctoraal onderzoeker Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen
Vrije Universiteit Brussel

Mieke Van Herreweghe
Docente Engelse Taalkunde
Universiteit Gent

1. Wat is een standaardtaal? Wat is standaardiseren?

Er wordt wel eens gedacht dat dialecten zijn afgeleid van de standaardtaal of anders gezegd: dat er (eerst) een standaardtaal is en dat er dan dialecten van die taal ontstaan omdat groepen van sprekers de taal "anders" of "fout" gaan gebruiken. Voor het Nederlands zou dat dan betekenen dat de dialecten verbasterde vormen van Algemeen Nederlands zijn. Dat is niet zo. In feite kan de standaardvorm van een taal beschouwd worden als één van de varianten (of dialecten) van de taal; de variant die gebruikt wordt voor de algemene communicatie (m.a.w. de variant die gebruikt wordt in de media, in het onderwijs, voor gesprekken tussen gebruikers van een verschillend dialect,...) en die als "norm" wordt aanvaard. Voor vele talen geldt dus dat er eerst verschillende varianten naast elkaar bestaan, zonder dat er een "algemene variant" is en dat dan één van die varianten de standaardvariant wordt of dat een aantal varianten naar elkaar toe groeit/in elkaar vloeit en dat de zo ontstane "mengvariant" de rol van standaardvariant gaat spelen.

Het standaardiseringproces ziet er voor elke taal anders uit. In de meeste taalgemeenschappen is de standaardisering van de taal een spontaan proces (geweest), in een kleiner aantal taalgemeenschappen is de standaardisering "gestuurd" (of: "opgelegd"; of: "verplicht"). Spontane standaardisering zien we bijvoorbeeld als een bepaalde regio (of stad) economisch en/of cultureel toonaangevend wordt en de sprekers uit de andere regio's het taalgebruik van de inwoners van die economisch en/of (socio-)cultureel sterkere regio gaan overnemen. Een andere mogelijkheid is dat er door veelvuldige contacten tussen

Werktekst geschreven naar aanleiding van de
studiedag voor de medewerkers van de doveninstituten
Sint Agatha Berchem-18 oktober 2002

sprekers/gebaarders van verschillende varianten/dialecten een soort "meng-variant" ontstaat die dan de functie van standaardtaal gaat vervullen. Bij een gestuurde standaardisering beslist een bepaalde officiële instantie hoe de standaardtaal er zal uitzien; die kiest dan bvb. één variant uit alle bestaande varianten en die variant wordt dan de norm of de instantie creëert zelf een meng-variant.

2. Variatie in en standaardisering van de Vlaamse Gebarentaal: hoe is de situatie nu?

Niet alle talen beschikken over een standaardtaal. Wanneer een taal niet gebruikt wordt in het ruimere maatschappelijke leven: niet in het onderwijs, niet in de media, niet voor film of toneel of... dan is er veelal ook geen behoefte aan een "standaardvorm" van de taal. Heel veel talen die een zeer beperkte maatschappelijke rol spelen, kennen dus geen standaardvariant.

Ook de Vlaamse Gebarentaal is momenteel (nog) niet gestandaardiseerd. Dat betekent dus dat er een aantal regionale varianten naast elkaar bestaat zonder dat er (al) een standaardvariant is. Er werd al een hele tijd vermoed dat er vijf regionale VGT-varianten zijn en onlangs werd dat vermoeden bevestigd door wetenschappelijk onderzoek omtrent het lexicon van de Vlaamse Gebarentaal. Het gaat hier om het taalkundige onderzoeksluik van het PBO-project: 98/20/129 "De Dovengemeenschap in Vlaanderen: doorlichting, sensibilisering en standaardisering van de Vlaamse Gebarentaal"; een onderzoek dat in de periode oktober 1999-oktober 2002 werd uitgevoerd door Kristof De Weerdts en Eline Vanhecke onder leiding van Mieke Van Herreweghe en Myriam Vermeerbergen.

Elk van de vijf VGT-varianten wordt gebruikt in een regio die min of meer samenvalt met een van de vijf Vlaamse provincies: Antwerpen, Vlaams-Brabant, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Limburg. Er zijn goede redenen om aan te nemen dat alle regionale varianten een zo goed als identieke grammatica vertonen en uit het daarnet vermelde onderzoek blijkt dat ook wat betreft het lexicon er meer gelijkenissen dan verschillen zijn. Het gaat dan ook niet echt om "dialecten", wel om varianten van dezelfde taal.

Wanneer er gesproken wordt over vijf regionale varianten dan betekent dit niet dat alle gebaarders uit één regio ten allen tijde precies dezelfde gebaren gebruiken. Vele gebaarders komen tijdens hun leven in contact met verschillende varianten; het gebeurt bvb. dat iemand in regio A geboren wordt, naar school gaat in regio B, later wel in regio A blijft wonen maar huwt met iemand uit regio C. De varianten worden dus niet enkel naast elkaar maar tot op zekere hoogte ook door elkaar gebruikt.

Uit het onderzoek van Kristof De Weerdts en Eline Van Hecke is ook gebleken dat de Vlaamse Gebarentaal momenteel een spontaan standaardiseringsproces kent. Onder meer omdat dove mensen uit verschillende streken steeds meer met elkaar in contact komen, geraken de "streekgebaren" steeds meer verspreid en worden ze in andere regiolecten overgenomen. De regionale varianten vloeien dus - weliswaar geleidelijk- ineens. De meeste impulsen voor dit standaardiseringsproces lijken uit de centrale gebieden te komen (Antwerpen, Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant), met Antwerpen als koploper (alhoewel niet zo erg uitgesproken).

3. Waarom is een gestuurde standaardisering niet wenselijk?

Zoals reeds gezegd: de Vlaamse Gebarentaal bestaat momenteel uit vijf regionale varianten die naast een door elkaar worden gebruikt en kent nog geen "algemene variant". Nu VGT steeds vaker en in steeds meer situaties gebruikt wordt, wordt ook de vraag gesteld of er niet dringend moet worden gewerkt aan de standaardisering van de taal. Vooral mensen die in het kader van het onderwijs aan dove kinderen en jongeren met VGT geconfronteerd worden, lijken (zich) deze vraag te stellen.

De Vlaamse taalkundigen met enige ervaring op het vlak van gebarentaalonderzoek, evenals de vertegenwoordigers van de Vlaamse Dovengemeenschap zijn echter van mening dat het geen goed idee zou zijn om te kiezen voor een verplichte (of: gestuurde) standaardisering. Ze hebben hiervoor meerdere redenen die hier echter niet allemaal besproken kunnen worden. We beperken ons tot de volgende:

Hoe zou dat dan moeten, zo'n gestuurde standaardisering?

Het is op dit moment nog helemaal niet duidelijk hoe een gestuurde standaardisering voor VGT zou moeten/kunnen verlopen. Eén mogelijke manier is om een bepaalde regionale variant uit te kiezen. Het is echter zo goed als zeker dat een dergelijke "beslissing" (zeker buiten de "gekozen regio") op bijzonder veel protest zal stuiten.

Een andere mogelijke vorm van gestuurde standaardisering is het kiezen van zogenaamde "voorkeurgebaren". Dit betekent dan dat men voor elk begrip kijkt welk (regionaal) gebaar de voorkeur zou kunnen krijgen op basis van een aantal argumenten (transparantie, deel van een reeks, enz.). Wanneer er gepraat wordt over de standaardisering van een "gebarenschat", een lexicon van een gebarentaal dus, is dit vaak wat men bedoelt en in sommige landen werkt(e) men op deze manier aan de standaardisering van de plaatselijke gebarentaal. Wij denken echter dat ook dit niet aan te raden is onder meer om de volgende twee redenen:

Eén (enkel) gebaar uitkiezen en promoveren tot voorkeursgebaar ten nadele van de andere bestaande gebaren voor dat begrip leidt ons inziens tot taalverarming. Dat zou bijvoorbeeld betekenen dat men voor het Nederlands beslist dat het woord "raam" het voorkeurswoord is en dat "venster" of "ruit" niet meer gebruikt zullen worden. Of dat vanaf nu "horloge" wel nog Algemeen Nederlands is maar "uurwerk" niet meer. Trouwens: stel dat er gekozen wordt voor "uurwerk" en dat "horloge" moet verdwijnen, hoe moet het dan met een samenstelling als "polshorloge"? Ook in een standaardtaal bestaan er voor hetzelfde begrip vaak meerdere woorden naast elkaar.

Een belangrijk probleem is dat er op dit moment nog onvoldoende onderzoek omtrent de gebarenschat van VGT is gebeurd. Het is mogelijk dat de variatie die we nu zien in VGT niet enkel regionale variatie is, maar ook variatie veroorzaakt door andere factoren, zoals bijvoorbeeld de context waarin het gebaar wordt gebruikt, de leeftijd van de gebaarder (we weten dat ouderen en jongeren vaak niet helemaal dezelfde woorden/gebaren gebruiken), geslacht, enz. Voor het Nederlands hebben we daar wel een zicht op. We weten bijvoorbeeld dat de woorden "vomeren" "overgeven", "braken", "spuwen" en "kotsen" dezelfde betekenis hebben, maar dit wil niet zeggen dat je er zomaar één woord kan uithalen dat dan in alle situaties en contexten gebruikt moet worden, en alle andere woorden schrappen uit het lexicon. Het woord "kotsen" zal nu eenmaal niet in een wetenschappelijke tekst voorkomen, terwijl "vomeren" niet gebruikt wordt door een zieke puber. Voor de VGT-gebaren die verzameld zijn binnen het hierboven vermelde project, zijn zo'n verschillen in gebruik zo goed als onbekend. En zolang we niet weten welke gebaren gebruikt worden door wie en in welke situatie, is het onmogelijk om te bepalen welk gebaar kan gekozen worden als "voorkeurgebraar".

We willen hier ook nog vermelden dat er in 1980 al eens werd begonnen met het "eenmaken" van de Vlaamse gebarenschat. Een jaar eerder, tijdens de nationale studiedag van 20 oktober 1979, had Fevlado immers gekozen voor het ontwikkelen van het gebarensysteem Nederlands met Gebaren. "Om dit te kunnen doen was men van oordeel dat een standaardisering van de dovengebaren in Vlaanderen nodig was. Daarom werd een gebarencommissie geïnstalleerd met overwegend dove gebarengebruikers uit alle Vlaamse provincies om voor elk Nederlands woord of begrip een standaardgebraar te selecteren."¹ De gebaren die door de commissieleden werden gekozen, komen gedeeltelijk uit de verschillende regionale varianten maar er zijn ook een aantal nieuwe, zelfbedachte gebaren. De Vlaamse Dovengemeenschap heeft dus al eens een poging tot standaardisering van gebaren meegemaakt en heeft daar niet altijd even positieve herinneringen aan. Men staat dan ook weigerachtig tegenover een nieuwe soortgelijke inmenging.

¹ Zo wordt dit geformuleerd door br. Maurice Buyens in de inleiding van het boek: Buyens, M. (Red.) 1995. Gebarenwoordenboek. Leuven/Apeldoorn: Garant.

Liever een spontane dan een gestuurde standaardisering.

Een gestuurde (en/of verplichte) standaardisering gaat –als alles goed gaat– sneller dan een spontane standaardisering. Maar de geschiedenis van (gesproken) talen heeft aangetoond dat gestuurde standaardisering vaak niet zo vlot verloopt als gehoopt en zeker niet altijd succesvol is. Er is immers altijd het risico dat de sprekers/gebaarders van de taal niet aanvaarden dat er "van hogerhand" aan hun taal wordt geraakt en dat ze bijgevolg de opgelegde standaard afwijzen. (Denk in dit verband maar eens aan de opschudding die er telkens weer ontstaat als men de spelling van het Nederlands wil aanpassen en dan gaat het niet eens over wat er al dan niet standaardtaal is maar gewoon over hoe bepaalde woorden geschreven dienen te worden.) Vooral als er al een spontaan standaardiseringproces aan de gang is en er met dat spontane proces bij een gestuurde standaardisering geen rekening gehouden wordt, is er een belangrijke kans dat het misgaat. We hebben al gesteld dat uit recent lexicografisch onderzoek blijkt dat de verschillende Vlaamse regionale varianten geleidelijk aan in elkaar vloeien, m.a.w. dat de Vlaamse Gebarentaal op dit moment een spontaan standaardiseringproces kent en dat het dus waarschijnlijk is dat er spontaan een "standaard-gebarentaal" zal groeien, zonder dat dit proces geforceerd hoeft te worden.

De Dovengemeenschap en de bij VGT-onderzoek betrokken taalkundigen kiezen er voor om dit spontane proces zijn gang te laten gaan en opteren dus niet voor een verplichte/gestuurde standaardisering. Wel zijn wij voorstander van het ondersteunen van het huidige spontane standaardiseringproces.

4. Hoe kan het spontane standaardiseringsproces ondersteund worden?

Het huidige spontane standaardiseringsproces zou kunnen ondersteund -en dus ook: versneld- worden. Dit kan op verschillende manieren, zoals bijvoorbeeld:

Het gebruik van de VGT op televisie, het liefst in een eigen programma voor en door Doven: net zoals de VRT dienst gedaan heeft en nog dienst doet als de norm voor het Algemeen Nederlands, kan het diezelfde rol vervullen wat betreft de VGT.

Werktekst geschreven naar aanleiding van de
studiedag voor de medewerkers van de doveninstututen
Sint Agatha Berchem-18 oktober 2002

De onderlinge contacten tussen gebarentaalgebruikers uit de verschillende provincies bevorderen: dit kan bijvoorbeeld via culturele en sportieve activiteiten zowel voor volwassenen als voor kinderen. We denken hier dan aan bijvoorbeeld de (twee-)jaarlijkse congressen georganiseerd door Fevlado, de WereldDovenDag en het Dovencultuurfestival, beide georganiseerd door de vzw Cultuur voor Doven, de vroegere Dovenhappening, georganiseerd door de vzw De Teugel, allerlei sportactiviteiten, enz. Specifiek voor kinderen zijn de Vlaamse wedstrijd Voordrachtkunst (voor het eerst georganiseerd in 2001 door de vzw Cultuur voor Doven en Fevlado) en de activiteiten van de oudervereniging ODoK vermeldenswaardig.

Het gebruik van de VGT in het onderwijs, het liefst door moedertaalgebaarders of mensen die bijna moedertaalcompetentie hebben.

Het bevorderen van het gebruik van SignWriting om ook het lezen en schrijven van de VGT mogelijk te maken.

Het in gezamenlijk overleg opvullen van de bestaande hiaten in de VGT zodat er voor deze "gaten" in het lexicon gestandaardiseerde gebaren ontstaan die door iedereen op alle niveaus (in de scholen, in de tolkenopleidingen, in de Dovengemeenschap) aanvaard en gebruikt zullen worden.